

EVDE ÇALIŞAN KADINLARA İLİŞKİN NİTEL BİR KARŞILAŞTIRMA VE BAZI SORUNLAR

Doç. Dr. Kuvvet LORDOĞLU^(*)

GİRİŞ

Son on yıl içinde Türkiye'nin geçirdiği hızlı ekonomik değişim her alanda olduğu gibi etkisini toplumsal yapıda da hissettirmeye başladı. Ekonomi politikasının hızı ve yaygınlığı açısından geriye bakılınca cumhuriyet döneminden bu yana en ciddi dönüşümlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Korunan ve kollanan bir sınaî yapıdan dışa açık bir sanayileşmeğe geçiş, özde kapitalist ekonomi anlayışındaki değişiklik bütün yan uzantılarına rağmen temelde ücretler, istihdam ve örgütlenme düzeylerinde esaslı dönüşümler yaratmıştır. Bu dönüşümler ve beraberinde gerçekleşen yeni düzenlemeler, ücretlerin gerilemesi ile istihdam yapısında nicel ve nitel değişimlere de bağlı olarak sendikal örgütlenmedeki sınırlamalarla birlikte gitmektedir.

Ekonomi politikasının bilinen şekliyle uygulanışı ya da kısaca Keynesyen ekonomi adı verilen politikalar, 1970'lerin başından itibaren terk edilmeğe başlanmıştır. Böylece uygulamaya sokulan yeni ekonomik kararların dünyada ve Türkiye'de yarattığı bilinen değişimler toplumda etkisini hızla hissettirmeye başlamıştır.

İşte bu noktada dünyadaki değişimler, Türkiye'de bir ölçüde paralel bir ölçüde de karşıt sonuçlar ortaya çıkaran bir model oluşturmuştur. Ekonominin işleyişi içinde toplumsal bazı mal ve hizmetlerin ifade ettikleri sosyal faydaya rağmen piyasa tarafından yapılmaya teşvik edildikleri gözlenmiştir. Diğer mallar ve hizmetler de mümkün olduğu kadar dış rekabete açık bir yapıya oturtulmuştur.

Özellikle 80 sonrası gelişmeler Türkiye açısından iki temel noktada özetlenebilir. İlki dış rekabete açık bir ekonomi, diğeri ise gelişen yeni teknolojinin yansımalarıdır. Başlangıçta birbirinden ayrı gözükken bu iki olgu, ekonomideki ciddi yapı değişikliklerinin motor gücünü oluşturabilmıştır.

(*) Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi.

Geri teknoloji ve pahalı işgücü ile dış rekabet sorunu daha katmerli hale gelmektedir. Bu durumda yapılacak şey dış rekabet yaratabilecek alanlara öncelik tanımaktır. Hafif endüstri kolları olarak tanımlanan alanlarda bu önceliğin sağlanabilmesi ve rekabet şansının gerçekleşmesi söz konusudur.

Deri, seramik, cam, tekstil ve konfeksiyon gibi imalat sanayi sektörlerinin girdilerinin büyük ölçüde yurt içinden sağlanması, küçük işletmelerin yoğun olması ve emek yoğun teknolojilerin tercih ediliyor olması, dış rekabet karşısında nispi olarak bir üstünlük sağlayabilmektedir. Ancak bu ve benzeri hafif endüstri kollarının tümünde emek yoğun teknoloji uygulayan küçük işletmeler bulunmamaktadır. Bu nedenle dış piyasalarda rekabet olanagını sadece işletme ölçeğine veya ucuz emek potansiyeline dayandırmak yerine emeği ucuz hale getirecek düzenlemeler maliyetleri aşağıya çekecektir.

Bu noktada sabit işyeri maliyetlerinin ortadan kalkması ve yerine yeni bir örgütlenmenin gerçekleşmesi bu tür bir düzenlemeye örnek olabilir. Ev içinde yapılan işlerin önemli bölümü özellikle dış piyasalara yönelik dokuma ve konfeksiyon türünden işlerdir. Bu alanda oluşan özellikle dış talep, el ürünü olması ve otantik nitelikler taşımasından da kaynaklanmaktadır. Çalışanların hemen tamamının kadın olması ve işlerin evde yapılıyor olmasından kaynaklanan ucuzluğu bu tür iş verme sistemini özellikle son yıllarda bir hayli yaygınlaştırmıştır. Kadın ve çocuk emeği kullanarak işyeri sabit maliyetlerinin önemli ölçüde azalması sağlanmıştır. Bunun dışında bu iş için hiç bir sermaye malına ihtiyaç duyulmaması da işlerin maliyetindeki düşüklüğün bir diğer argümanı olmaktadır.

Genellikle parça başı ücret sisteminin geçerli olduğu bu alanlarda kadınların belirli toplumsal rollerinin devamı niteliğindeki işleri "iş" olarak bile kabul etmeden gerçekleştirmektedir. Ev içinde ücretli emek olgusuna Filipin, Endonezya ve bazı Latin Amerika ülkeleri yanı sıra Almanya, Fransa, İtalya ve Japonya gibi ülkelerde de rastlanması, olgunun sadece ekonomik gelişme ile değil aynı zamanda aile içi işbölümü ile daha yakından ilgili bulunduğunu göstermektedir.

Kadınların evde ücretli olarak çalışmasının ekonomik ve toplumsal nedenlerinin iç içe geçtiğini düşünüyorum. Adeta biri olmaz ise diğeri de eksik kalmaktadır. Bunların başında işsizlik baskısı gelebilmektedir. Örnek olarak Türkiye'de 1950 sonrası işgücüne katılım sürekli olarak kadınlar aleyhine tarım dışı sektörlerde bile azalmaktadır.

Bu noktada artan kırdan kente işgücü göçünün altını çizmek gerekiyor. Ancak kentsel alanlar da işgücüne katılım da azalan bir seyir göstermektedir⁽¹⁾. Ekonomik gelirini arttıramayan kesimlerin telafi edici gelir kaynakları için aile içi atıl işgücünü harekete geçirmesi bir anlamda ekonomik kaygılar-

(1) Yıldız Ecevit, "Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin konumu ve Değişen Biçimleri". Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın, İletişim yay. 1990. Ayrıca bu konuda Çiğdem Kağıtçıbaşı "Türkiye'de Kadınların Aile içi Statüsü, Eğitimi, İstihdamı" İş ve İşçi Bulma Kurumu, Kadın İstihdamı Konferansına verilen tebliğ bakılabilir, 1989.

dandır. Ancak yapılan işlere bakıldığında görüntüdeki ekonomik kaygıların toplumsal ölçütlerle üst üste geldiği anlaşılmaktadır. Ev içinde yapılan bütün işlerin kadının esas görevi olarak nitelenen işlerle çatışmaması, eğitimin yetersizliği ve çocuk sayısının fazlalığı aile reisinin dışarıda çalışmaya izin vermemesi ve İslami değerlerin kadının çalışmasına onay vermemesi ile birleşince sistem rahatlıkla örgütlenebilmektedir.

ARAŞTIRMANIN BAZI GÖSTERGELERİ

Araştırma alanı olarak seçilen iki ayrı kent, metropol özellikleri gösteren İstanbul ve kısmen büyük şehir özellikleri bulunan Bursa ilidir. Her iki ilde de araştırma kapsamına alınan kadınların ortak özellikleri;

- Ev içinde ücret karşılığı iş yapmaları
- Ev kadınlığı toplumsal statüsü içinde bulunmaları,
- Yaratılan mal ve hizmetlerin mutlaka bir gelir karşılığında ikinci bir kişiye devredilmesidir.

Kısaca "Eve İş Verme" olarak nitelendirilebilecek olan bu sistem içinde kadınlar yoğun olarak el emeği kullanmakta, karşılığını da parça başı ücret olarak almaktadırlar.

Türkiye'de hemen her ilde benzeri örgütlenmelere rastlanmakla birlikte yapılan işe göre değişik nitelikler arzederek İstanbul, Bursa, İzmit, Arifiye ve nihayet Tokat'a kadar uzanan bir yatay eksen Güneyden Antalya, Mersin, Muğla ve İzmir'e kadar gelişen bir diğer yay ile çok geniş bir alanı kapsamaktadır.

Çalışma önce tek etaplı düşünülmüş, daha sonra karşılaştırmalı olması planlanmıştır. Bu bağlamda Bursa'da uygulanan soru formları değiştirilmeden İstanbul'da denenmiştir. Bu çalışmadan amaçlanan iki ayrı kentte fakat aynı sistem içinde çalışan kadınların gösterdiği benzerlikler ve farkları ortaya koyabilmek ve bazı nedenleri üzerinde durmaktır. İlk yapılan çalışmalarda anlaşıldığı kadarı ile evde yapılan işler çok çeşitli özellikler göstermesine rağmen en yaygın olarak uygulananı ⁽²⁾ ve ticari değer açısından en önemli olanı örgü işidir. Bursa'daki kadınların yaklaşık % 80'i İstanbul'da ise % 90'ını bu işle uğraşmaktadır.

Her iki araştırma da anket ve görüşme teknikleri kullanılarak farklı zamanlarda gerçekleştirilmiştir. Araştırma esnasında en önemli yöntemsel farklılık Bursa'da yapılan görüşmelere çalışan kadınların dışında işverenlerin tümü katıldığı halde İstanbul'da sadece bir işverenle görüşülmesidir. Buna karşılık, aracı ekip başları ile İstanbul'da daha yaygın olarak görüşülmüştür (aynı zamanda yapılan işi satan).

(2) Bu konuda sayısal bir veri oluşturmanın güçlüğüne rağmen gözlemlerimiz kadınlar tarafından yapılan en yaygın ev işinin "örgü" işi olduğunu göstermekte.

Gerek Bursa'da gerekse İstanbul'da yapılan işlerin çoğunluğu dış talebe yöneliktir. Bu nedenle dış piyasalarda satış imkânları rekabet nedeniyle uzunca bir süredir sabit kalmaktadır. Firmalar sadece efektif kurlardaki değişmelerden yararlanmaktadırlar.

Araştırmaya katılan kadınların her birine 38 soru sorulmuştur. Genellikle alt ve orta gelir gruplarından gelen bu kadınlara soru yöneltenler de kadınlardır.

ARAŞTIRMANIN SONUÇLARI

Eve İş Vermenin Örgütlenişi

Eve iş vermenin örgütlenişi (bundan sonra EIV olarak kullanılacak) ve bu sistem içinde çalışan kadınlar işleri üç farklı şekilde bulmaktadırlar. 1 - İşletme bu sahada yeni işe başlıyor ise ilan vererek, 2 - Önceden çalışan kadınların adreslerine gidilerek veya 3 - İşletme aracı kadınlara haber vererek işleri yapacak kadınlarla ilişki sağlamaktadır.

Yaptırılacak işlerin niteliği büyük ölçüde modağa bağlı olduğu için hazırlanan model, kalıp gibi yardımcı malzeme fotokopi bu işi yapan kadınlara önceden dağıtmaktadır.

Yapılacak işlerde kullanılan malzeme aracıya veya kadınlara tartılarak verilmekte aynı şekilde geri alınmaktadır. Bu alanda çalışan işletmelerin kapasiteleri artıkça ücretli ekip başları çalıştırmakta, hatta belirli mal dışsatımı olduğu yoğun dönemlerde düzeltme ve diğer işler için işçi çalıştırmaktadırlar. Çoğu kez parça başı ücret sisteminin geçerli olduğu EIV de sadece bir işletme özel nedenlerle primli ücret sistemi uygulamaktadır.

Evde Çalışan Kadınların Toplumsal Nitelikleri;

EIV içinde yer alan kadınların her iki kentte de büyük oranda "ev kadınlığı" tanımı içine giren işlerle uğraşmaktadır. Zamanlarının büyük bir ev içinde geçiren kadınların sürekli olarak aynı işverenle çalışmayı tercih ettikleri gözlenmektedir. Yapılan işin farklılık gösterdiği hallerde kadınlar tek işi veya modeli gerçekleştirmeyi istemektedirler. Burada belirli bir uzmanlaşmanın iş içindeki rolü önem taşımaktadır.

EIV içinde yapılan işler iki yönlü olarak düzensizlik göstermektedir. İşin yapılma sıklığı ve işi getiren kadınların talebin değişmelerine bağlı olarak düzenli aralıklarla gelmemeleri işleri düzensiz hale getirmektedir. Öte yandan kadınlarda yapılacak iş olmasına rağmen bazı hallerde işi yapmayı reddetmektedirler. Bu bağlamda dini bayramlar öncesi, ramazan ayı ve yaz tatili dönemleri Bursa'da evinde çalışan kadınlarda bir azalma görülebilmektedir. Buna ek olarak, İstanbul'daki kadınların özellikle son yıllarda Cuma günleri iş almaktan kaçınmaları ve kendilerini o gün için ibadete ayırmaları ilginç bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

EIV içinde kadınların iletişimin sağlanmasında gerekli olan birbirlerine yakın mekânlarda oturması olgusu da yaygın olarak Bursa ve İstanbul'da gö-

rülmektedir. Yapılan görüşmelerde ilgi çeken bir diğer olgu da kadınların yöreye bir başka bölgeden göç etmelerine ilişkindir. Özellikle Bursa ve İstanbul dışarıdan hızla göç eden nüfus yapısını barındırmaktadır⁽³⁾. Daha önce iş hayatı olan sanayide bir süre çalışmış olan kadınların örgü işinin gerektirdiği sabır ve titizliği göstermediği, buna karşın Doğu Anadolu kökenli kadınların örme işine daha yatkın ücretsiz aile işçiliğinden gelmeleri nedeniyle işe karşı daha dirençli oldukları görülmektedir.

I - EVDE ÇALIŞAN KADINLAR KİMLER

Kentsel alan içinde yürütülen çalışmalar evde çalışan kadınların yaşlarına ilişkin paralel sonuçlar vermektedir. Her iki kentte de 30 ve üzeri yaşlar çoğunlukla temsil edilmektedir. Ele alınan grup içindeki kadınların ağırlıklı ortalama yaşları Bursa için 31.6 İstanbul biraz daha genç 24.7 lik bir yaş grubu gerçekleşmiştir⁽⁴⁾.

Medeni durum açısından da her iki kentte evli ve çocuklu kadınlar egemen grubu oluşturmaktadır. EIV içinde olup ta çocuksuz kadınların oranı ancak % 8-9 dur. Çocuk sayısının fazlalığı bir çok toplumsal göstergenin de simgesidir. Gelinek yöre, ailenin yapısı ve evde yapılan işlerin fazlalığı bunlardan birkaçıdır. Çocuk sayısının fazlalığı evdeki iş yükünü tek başına arttıran bir faktördür; ancak yetişkin kız çocuklarının bu yükü okul dışı zamanlarda bir ölçüde azalttığı da karşıt bir olgu olarak görülmektedir. Çocukların yaşları dikkate alındığında İstanbul'daki kadınların 16 yaş üzeri çocukları olanlarının toplam sayıya oranı % 32 dir. Oysa aynı oran Bursa için % 25 olarak görülmektedir. Evde çalışanların İstanbul'da daha genç yaşta olmalarına rağmen yetişkin çocuklarının bulunması muhtemelen erken evlenme yaşının da bir göstergesidir.

EIV içindeki kadınların bir diğer ortak niteliği de eğitim düzeylerinin düşük olmasıdır. İlkokulu bitiren ve hiç okula gitmeyenlerin oranı İstanbul'da % 96 iken Bursa'da % 77'dir. Aile reislerinin meslekleri her iki kent içinde ücretli kesimi ön plana çıkartan bir yapıda görülmektedir. Çarpıcı bir biçimde aile reisleri işçi ve memur olanların eşleri veya kızları EIV içinde çalışmaktadır.

Araştırmamıza göre iki kent arasında ortaya çıkan en önemli farklardan biri de EIV içinde İstanbul'da çalışan kadınların bu işi uzun zamandır yapıyor olmalarından kaynaklanmakta. Örneğin beş yılı aşkın süredir aynı işi yapan kadınların oranı İstanbul'da % 50 iken Bursa'da sadece % 12.7 dir. Bursa'da işveren firmaların henüz yeni olarak bu sistem içinde çalışıyor olmaları bu olguyu güçlendirmektedir. Kaldı ki EIV içinde çalışan kadınların daha önce iş deneyimlerinin olmaması da evde çalışmaya başlangıç yılını daha yakın bir tarihe çekmektedir. İstanbul'daki kadınların % 68 sinin Bursa'

(3) DİE, "Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri" Bursa ve İstanbul İleri, 1985.

(4) Bursa ve İstanbul'da seçilen kadınlar rastlantısal yöntemle seçilmiştir.

daki kadınların da % 76 sınıfın daha önce başka iş deneyleri yoktur. Ancak daha önce iş deneyleri olan kadınların her iki kentte de ücretli olarak çalışmış olmaları, farklı nedenlerle işi terkettikten sonra tekrar evde ücretle iş yapmaları eve geri çekilme, ancak çalışmaya devamın bir göstergesidir.

Ücretli işin terk edilme nedeni, bu alanda neredeyse evrensel bir olgu gibi gözükten evlilik ve çocuklar olmaktadır. Gerek İstanbul'da gerekse Bursa'da işin terk edilmesindeki en başta gelen bu neden sıra ile % 60 ve % 40 dır.

Kısaca, evde çalışan kadınların kimlikleri benzer sonuçlar vermektedir. Bu ölçüde ortaya çıkan benzerliğin sadece rastlantısal olma ihtimalini düşük bulmaktayız. Sadece İstanbul'da EIV içinde çalışan kadınların daha genç ve daha uzun zamandır çalışıyor olmaları ilginç bir fark olarak karşımızdadır.

II - YAPILAN İŞLER VE İLİŞKİLER

EIV içinde yapılan işler kendi aralarında oldukça önemli farklılıklar göstermektedir. Daha çok kırsal yörelerin evde yapılan ücretli işi halı dokumacılığı iken bu sistemin gerek örgütlenişi, gerekse satışı EIV den tamamen farklı bir yapıdadır. Bu noktada işverenle olan ilişkiler, diğer kadınlarla olan temasların ortaya çıkmasında ayrı bir öneme sahip olmaktadır. Yapılan işin bulunma kanalları kadınlar arasındaki canlı toplumsal ilişkilerin de bir kanıtı olmaktadır. Aynı yörede oturan kadınlar gerek İstanbul'da (% 82.4) gerekse Bursa'da (% 73.7) oldukça sık birbirleri ile ilişki kurmaktadır. Ev işi alan kadınların aralarındaki akrabalık arkadaşlık ilişkileri başta yaptıkları iş konusunda olmak üzere cinsiyet temeline dayalıdır. Zira kadınlar gerek aile içi, gerekse arkadaşlık ve akrabalık bağlantıları yaptıkları işlerin evlerine ilişkin sorumluluklarını zedelemeyeceğine, aksine devam ettirici niteliği bulunduğuna inanmaktadırlar. Bu inancın temelinde aile içi rollerin değişmezliği ve kesinliğinin ön kabulü bulunmaktadır. Kadınların dış dünya ile sınırlı bağlantıları kimi zaman ekip başları veya aracı kadınlar tarafından yürütülmektedir. Bu rolü üstlenen kadınlar yapılan hizmet karşılığında ücretlerini parça başı olarak işverenden veya bazı hallerde de yapılan işin üzerine ekleyerek gerçekleştirmektedirler. Özellikle yapılan işlerin kısa sürelerde toplanması ve gereken düzeltmelerin yapılmasında ivedilik söz konusu olduğu koşullarda bu tür üretim organizasyonu zorunlu hale gelmektedir. Kadınların evden çıkışlarının sadece iş alıp verme ile sınırlandırıldığı dar ve sınırlı çevrelerde aracı kadınların üstlendikleri rol, dış dünyayı daha da daraltıcıdır.

İşin bulunmasında en yaygın yöntem kadınların çevrelerindeki komşu, arkadaş veya bir yakının aracılığıdır. Ancak Bursa'da iş bulan kadınların % 21'i ilan yardımı ile iş bulurken, İstanbul'da ilanla iş bulan kadına rastlanmamıştır. Aynı yörede oturan kadınların iş bulmaları açısından en yaygın yöntem, komşuluk ve arkadaşlık ilişkileridir.

Eve çeşitli kanallardan giren iş istenilen sürelerde teslim edilmekte ancak bütün canlı toplumsal ilişkilere rağmen yapılan işin kime yapıldığı, ne-

reye satıldığı konularında hemen hemen hiç bir bilgiye her iki kentte de rastlanmamıştır. Bu tür sorulara verilen yanıtlar büyük ölçüde 'miş' 'miş' ekleri ile sonuçlanmaktadır.

EİV içinde yapılan işlere alınan ücret parça başıdır. Bu nedenle, işlerin hangi sürede yapıldığı önem taşımaktadır. Elindeki işi kısa sürede bitirebilen kadının (yeniden iş alma olanağı bulduğu takdirde) geliri de artacaktır. Ancak burada önem taşıyan nokta çalışma sürelerinin artışı karşısında evde yapılan ve ailenin yaşamını sürdüren işlere ayrılan sürenin azalmasıdır. Yapılan araştırma ortalama olarak evde ücret karşılığı yapılan işler için Bursa'da 4.8 saat, İstanbul'da ise 7.4 saat ayrılmakta olduğunu göstermiştir. Bu rakamlardan ev içindeki kesin çalışma sürelerine ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Ancak ücret karşılığı çalışma periyodu Bursa için haftalık 34 saat İstanbul için ise 51 saat olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma sürelerine ev içinde yapılan diğer işler dahil edildiği zaman kadınlar açısından yıpranmanın boyutunun önemli ölçüde artacağı anlaşılmaktadır. Öte yandan elde edilen gelir yönü ile de asgari ücretin yaklaşık % 30 altında bir gelir seviyesine ulaşılmaktadır. Kısaca evde iş yapan kadınların karşılığını ücret olarak almaları halinde bile ücretsiz aile işçiliği statüleri değişmemektedir.

EİV içinde yapılan işlerin büyük çoğunluğu her iki kentte de bir haftadan az bir sürede tamamlanmaktadır. Araştırmaya katılan kadınların yaklaşık % 80 nin evli ve çocuk sahibi olması ve buna rağmen işleri bir haftadan az bir sürede tamamlamaları ilgi çekici bir olgu olmaktadır.

Özetlersek, yapılan işler ve toplumsal ilişkiler açısından her iki kent arasında çok önemli farklar görülmemektedir. Sadece İstanbul'da iş yoğunluğunun daha fazla olması nedeni ile kadınlar ev içinde daha fazla bir süreyi ücretli işe ayırmakta, buna karşılık asgari ücretin yaklaşık 1/3'ü kadar bir gelir elde etmektedirler.

III – EVDE ÇALIŞAN KADIN VE AİLESİ

Ev içinde ücret karşılığı çalışan kadınların yaşamlarının önemli bir kısmını geçirdikleri mekânda çalışmaları fiziksel unsurlarla birlikte değerlendirilebilir. Örnek olarak elde edilen gelirin dışında kadının aile içi rolünün sekteye uğramaması çalışmayı özendirici bir unsurdur. Aile içinde kadınların en temel işlevleri "annelik" olgusu ile ifade edilebilir. Hatta bu olgunun annelerin doğal görevi olduğu şeklindeki inanç, kadınların çalışırken çocuklarını ilgiden yoksun bıraktıkları düşüncesine kaynaklık etmektedir⁽⁵⁾. Oysa ev içinde çalışma durumunda bu temel işlevi sekteye uğramamaktadır. Kadınların annelik dışındaki geleneksel işlevleri de ev içindeki ücretli çalışmayla ak-samadan sürdürülmektedir.

(5) H. Bolak "Gender identity and negotiation of conjugal contract in the Turkish blue-collar marriage" zikreden, Çiğdem Kağıtçıbaşı İİBK ya sunulan tebliğ, 1989.

Ele alınan grup içinde hane halkı büyüklükleri kalabalık ailelere mensup olma nedeniyle artmaktadır. Aile büyüklüklerinin ağırlıklı ortalaması Bursa için 4.6 kişi, İstanbul için 6.4 kişidir.

EİV içinde çalışan kadınların ailelerinin büyüklüğü evde ücret karşılığı olmadan yapılan işlerin yürütülmesinde yükü arttırıcı bir nitelik olarak görülmektedir. Evde ücretsiz olarak yapılan işlerin önceliği 'Yemek - Bulaşık' şeklindedir. Anlaşıldığı kadarıyla aile bireyleri sayısal olarak arttıkça ücretsiz yapılan diğer işler (alış veriş, çocuk bakımı) daha alt sıralara kaymakta, buna karşılık temizlik, çamaşır, ütü gibi işler daha fazla zaman almaktadır.

EİV içinde aile bireylerinin sayısının artması kadınların kendilerine yardım edilmesi açısından bir bağlantı sağlamamaktadır. Yani evde yapılan ücretli işlerin sadece kadınlar tarafından omuzlanması ve kadın üzerindeki yükün azaltıcı etkisinin bulunmamasıdır. Her iki kentte evde yapılan işler aile bireyleri tarafından paylaşılmamaktadır.

Gelir düzeyi ile bağlantılı evde çalışma düşüncesi kadınların EİV'ne bakışını yansıtabilmektedir. Gelirin yeterli olması halinde bile çalışmayı tercih eden kadınlar Bursa'da % 40 İstanbul'da % 53 oranındadır. Bu ölçüde yüksek bir seçim yapılmasının bizce iki esas nedeni bulunmaktadır. İlki çalışmama yönünde bir tercihin ifade ettiği genel olumsuzluklar, diğeri de gelir düşüklüğünün soruyu yöneltence öğrenilmemesi veya kendilerini düşük gelirli gruba dahil etmek istememeleridir.

Gelir düzeylerine bağlı olarak evde çalışma düşüncesi kadınların eğitim düzeyleri ile yakından ilişkilidir. Hiç okula gitmeyen kadınların % 70'i, ilköğretim eğitimi olan kadınların da yaklaşık % 63'ü gelir artışına bağlı olarak çalışmama yönünde tercihlerini belirtmişlerdir. Eğitim seviyesinin yükselmesine bağlı olarak kadınların tercihi gelirden bağımsız çalışma lehinedir. Bu olgu her iki kent içinde benzer şekilde gerçekleşmektedir.

Araştırdığımız gruplar içinde eşlerin veya aile reislerinin yapılan işlere karşı tutumları da önem taşımaktadır. Genellikle kapalı ve geleneksel değerlerin hakim olduğu bu ailelerde son söz daima aile reisi veya koca tarafının hakkı olmaktadır. Bu çerçevede hedef aldığımız grupların yaklaşık % 80'i evli olduğu için ücretli olarak dışarıya yapılan iş konusunda kocanın düşüncesi önem taşımaktadır.

Evde yapılan iş konusunda her iki kentte de en yaygın tepki biçimi kadınların verdikleri yanıtlara göre "kocaların kendilerine karışmaması" şeklindedir. Bu açıklama **de facto** bir durum karşısında kalan reisin kadının çalışmasına "kerhen" karışmadığı mülakat yapılan kadınlar tarafından anlatılmaktadır. Küçük bir grubun da evde ücretli çalışmayı gizli bir biçimde sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Dikkatimizi çeken başka bir olgu da aile reisinin veya kocanın meslekteki durumu ile kadının evde ücret karşılığı çalışması ilişkisidir. Genel hatları ile kocanın ücretli çalışma durumu kadınları EİV içinde destekleme olgusunu, aksi halde tersi bir durumu ifade edebilmektedir. Öte yandan aile reisi-

nin ücretli bir işte çalışıyor olması mutlaka geleneksel değerlerin terk edilmesi anlamına da gelmemektedir. EİV bir yandan geleneksel yapıyı koruyan, bir yandan da aile içi geliri yükselten ikili bir yapıyı içinde barındırmaktadır.

SONUÇLAR

EİV sistemi içinde yer alan kadınlarla yapılan bu araştırmada iki kent için yapılan işler, mevcut statüler ve aile ilişkileri incelenmiştir.

Araştırmanın sonuçlarına genel olarak bakıldığında EİV sisteminin oldukça eski tarihsel kökleri ile günümüz arasındaki bağlantıların kadın istihdamı açısından kurulabilmesi olgusu karşımıza çıkmaktadır. Bir anlamda EİV nin farklı bir versiyonunun yeniden ortaya çıkışı söz konusu olmaktadır. EİV nin yeniden canlanışında Türkiye açısından ekonomik baskıların yıllardaki artan zorlamaları, yaygın aile içi cinsiyete dayalı işbölümünün etkileri göz ardı edilemez. Gerçekten bütün teknolojik gelişmelere ve yeniliklere rağmen kadınların ev içinde ücretli olarak yaptıkları işler mevcut toplumsal rollerinin bir devamı niteliğindedir. Bu roller bir anlamda 'tam gün ev kadınlığıdır'⁽⁶⁾.

Kadınların ev dışında çalışmalarının çok çeşitli nedenlerle azalmakta oluşu da ev içinde ücretli çalışmanın bir gerekçesi olmaktadır. Bu olgu sadece tarımdan tarım-dışı sektörlere geçişe bağlı olarak gerçekleşen bir azalma değildir. İktisaden faal nüfus içindeki genel bir azalmanın yansımasıdır⁽⁷⁾. Kaldı ki ev dışında çalışma halinde bile kadın düşük ücret almaktan kurtulamamaktadır⁽⁸⁾. Düşük ücret alma, gerek kadın açısından, gerekse kocasına göre aile reisinin kazancına 'destek' gelir niteliğindedir. Bu yönü ile kadınların belirli bir ücret ile evlerinde çalışmaları istihdam açısından üçüncü bir konumu açıklamaktadır; ücretli olarak ev dışında çalışan kentsel kadın istihdamı ve ücretsiz aile işçiliği ile kırsal alandaki kadın istihdamı EİV ile kentsel alanda yarı ücretli çalışan kadın konumu ortaya çıkmaktadır. Yarı ücretli konumda çalışma, ücretin düşüklüğü, işlerin düzensiz bir yapıda olması ile açıklanabilir. Ücret düşüklüğünün en önemli gerekçesi, yapılan işlerin ev içinde gerçekleştirilmesine dayandırılmaktadır. Evde yapılan ücretsiz işlerde bir aksama olmadan, ücretli bir işin birlikte yapılıyor olması ücreti inebileceği en alt noktaya kadar çekecektir. Bunun yanı sıra sistemin gereği olarak ödenecek ücret parça başıdır. Bu durumda ücretin artışı ancak evde ücretsiz yapılan işlerden ücretli işe daha fazla zaman ayırarak gerçekleşebilir. Ücretsiz işlerin aksaması ise aile içinde bu hizmetten yararlananların tepkisini çekeceği için kadınların ciddi bir tercih sorunuyla karşı karşıya kalmaları söz konusudur.

(6) Deyim Juliet Mitchell'e aittir.

(7) SSK'nın hazırladığı İstatistik Yıllıkları esas alınarak hesaplandığı takdirde, kadın ücretleri 1982 ve 1983 yılları dışındaki son yirmi yıl erkek ücretlerinin altında bir düzeyde kalmıştır.

(8) I.L.O. "Le Travail Dans le Monde" 1992.

Türkiye'de olduğu gibi Dünyada da kadınların iş hayatından geri çekilmeleri devam etmektedir. Bu geri çekilişin en temel değişkeni, evlilik ve çocuk bakımı olmaktadır. 1990 Hane halkı İşgücü anketi sonuçlarına göre⁽⁹⁾ iktisaden faal olan hiç evlenmemiş, dul ve boşanmış kadınların iktisaden faal evli kadınlara oranı % 38 dir. oysa aynı oran erkekler için % 27 düzeyinde kalmaktadır. Anlaşılacağı gibi kadınların aile kurumu içinde evli olarak kalmaları iş piyasası dışında kalmalarında önemli bir etken olmaktadır. Her iki kent ve Türkiye açısından benzer sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Kadınların belirgin biçimde eğitim düzeyleri düşük kalmaktadır. Eğitim düzeylerinin yükselmesi kadınların ev dışında istihdamı için gerekli koşulları sağlayabilmektedir. Gerçi iş yaşamı içinde eğitimi yüksek kadınların da yükselmek için ciddi handikapları bulunmaktadır. Bununla birlikte eğitimdeki artışın ev dışı çalışmaya olanak sağlayan bir etken olarak görülmesi mümkündür.

Dünyada ve Türkiye'de ev içinde ücretli çalışma uzunca bir süredir uygulanmaktadır. Bu sistemin eski yapılanmanın yeni bir uzantısı olduğunu düşünüyorum. Fazla olarak bu sistem geleneksel yapıların hakim olduğu ülkelerde kadınların ev içindeki rollerini daha da pekiştirici bir görev üstlenmektedir. Çalışma yaşamı içinde sadece belirli bir cinsiyetin **egemen yapısının** korunduğu EIV nin örgütlenme imkânını da büyük ölçüde sınırlandırdığı düşünülebilir. Sistem şayet ekonomik yaşama birlikte ev içinden katılımı gerçekleştirmiş olsaydı, belki yeni teknolojilerin toplumsal etkileri söz konusu olacaktı. Oysa EIV ücretler ve sendikal örgütlenme gibi çalışanlar açısından hayati öneme haiz iki noktada geri bir sistemi toplumsal motiflerin yardımı ile hayata geçirmeğe çalışmaktadır. Bu bağlamda işsiz kalan kadınların "hiç olmazsa evlerinde gelir elde etmesi" şeklindeki yüzeysel ve dar çerçeveli bakış, kadın istihdamını daha geriletici ve baskıcı bir yapıya oturtmaktadır.

(9) DİE "Hane halkı İşgücü Anket Sonuçları" 1990.